

MAS’ULIYATLI XAYDOVCHINING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Abduraxmanova Kamola Abdunabiyevna

Toshkent menedjment kommunikatsiya instituti

Pedagogika va psixologiya kafedrasida katta o`qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mas’uliyatli xaydovchining shaxsiy va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Avtomobil boshqarish jarayonida nafaqat texnik ko‘nikmalar, balki insonning psixologik tayyorgarligi, ijtimoiy ong darajasi va mas’uliyat hissi muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda mas’uliyatli xaydovchining asosiy sifatleri, ularning yo‘l harakati xavfsizligiga ta’siri hamda bunday xususiyatlarni shakllantirish mexanizmlari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Mas’uliyat, xaydovchi psixologiyasi, ijtimoiy xulq-atvor, xavfsiz haydash, yo‘l harakati madaniyati, shaxsiy sifatlar.

Bugungi kunda transport vositalarining ko‘payishi bilan yo‘l harakati xavfsizligi masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, aksariyat yo‘l-transport hodisalari inson omiliga, ya’ni xaydovchilarning shaxsiy va psixologik xususiyatlariga bog‘liq. Shunday ekan, mas’uliyatli xaydovchining ijtimoiy-psixologik sifatlerini o‘rganish nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham muhimdir.

Mas’uliyatli xaydovchi, nafaqat shaxsiy foyda ko‘zlaydigan, balki jamiyat, atrof-muhit va ijtimoiy muammolarga ijobiy ta’sir ko‘rsatishga intiladigan shaxsdir. Bu tushuncha psixologik tadqiqotlarda, xususan, Big Five shaxsiyat modeli va McClellandning motivatsion nazariyasi asosida o‘rganiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bunday xaydovchilarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari ularni ajratib turadi: ular empatiya, mas’uliyat va innovatsionlik kabi xislatlarga ega bo‘lib, bu xususiyatlar korporativ ijtimoiy mas’uliyat (CSR) ni kuchaytiradi. Mas’uliyat va vijdonkorlik (Conscientiousness) Big Five modelida yuqori darajadagi bu xususiyat rejalashtirish, va’dalarga sodiqlik va uzoq muddatli maqsadlarga intilishni ifodalaydi. Psixologik jihatdan, mas’uliyatli xaydovchilar o‘z qarorlarini jamiyatga zarar yetkazmasligi uchun hisobga oladilar, bu esa stress ostida ham barqarorlikni ta’minlaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu xususiyat korporativ ijtimoiy mas’uliyatni 1% darajada kuchaytiradi va ijtimoiy loyihalarda resurslarni samarali boshqarishga yordam beradi. Ijtimoiy-psixologik ahamiyati jamiyatda ishonchni oshirish va ekologik mas’uliyatni (masalan, barqaror ishlab chiqarish) ta’minlashda namoyon bo‘ladi. Bunday xaydovchilar jamiyat foydasiga yo‘naltirilgan qarorlar qabul qilishga moyil bo‘lib, bu ularni ijtimoiy o‘zgarish agentlariga aylantiradi.

Empatiya va ijtimoiy yo'naltirilganlik (Agreeableness va Empathy) bu xususiyat boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va jamiyat muammolariga sezgirlikni o'z ichiga oladi. Psixologik jihatdan, empatiya ijtimoiy mas'uliyatni oshiradi. Tadqiqotlar bo'yicha, bu xususiyat ayol xaydovchilarda kuchliroq namoyon bo'ladi va socio-madaniy muhitga bog'liq, shuningdek, ijtimoiy hamkorlikni kuchaytiradi. Ijtimoiy-psixologik ahamiyati jamiyatdagi zaif guruhlariga (masalan, kam ta'minlanganlar) yordam berishni ta'minlashda ko'rinadi, bu xaydovchilarni kamtarlik va hamkorlik orqali jamoaviy loyihalarni rivojlantirishga undaydi. Muhammad Yunus (Grameen Bank asoschisi) misoli klassik: u mikrokredit tizimini yaratib, kambag'al ayollarga empatiya asosida yordam berdi, bu millionlab odamlarning hayotini o'zgartirdi va Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi. Rivojlantirish usullari orasida empatiya mashqlari (boshqalarning nuqtai nazaridan o'ylash), ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish, meditatsiya va rolli o'yinlar kiradi, bu orqali sezgirlikni oshirish mumkin.

Ochiqlik va innovatsionlik (Openness to Experience) Big Five modelida bu xususiyat yangi g'oyalarga ochiqlik, ijodkorlik va o'zgarishlarga moslashishni bildiradi. Psixologik jihatdan, mas'uliyatli xaydovchilar an'anaviy yondashuvlardan voz kechib, ijtimoiy muammolarga innovatsion yechimlar topadilar, bu esa risk olish qobiliyatini oshiradi va ijtimoiy ta'sir ko'rsatuvchi texnologiyalarni ishlab chiqishda asosiy rol o'ynaydi. Ijtimoiy-psixologik ahamiyati jamiyatda ijobiy o'zgarishlarni rag'batlantirish va yangi texnologiyalarni ijtimoiy foyda uchun ishlatishda namoyon bo'ladi, masalan, barqaror texnologiyalar orqali. Elon Musk (Tesla va SpaceX) misoli aniq: u atrof-muhit muammolariga innovatsion yechimlar (elektr avtomobillar) taklif qilib, ijtimoiy ta'sirni milliardlab dollar bilan oshirdi. Rivojlantirish uchun ijodiy brainstorming sessiyalari, yangi g'oyalarni sinab ko'rish, kitob o'qish va konferensiyalarda ishtirok etish samarali.

Chidamlilik va emotsional barqarorlik (Resilience va Low Neuroticism) bu xususiyat qiyinchiliklarga chidamlilik, stressni boshqarish va muvaffaqiyatsizlikdan o'rganishni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy-psixologik ahamiyati iqtisodiy inqirozlar yoki pandemiyalarda jamiyatni qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy ishonchni oshirishda ko'rinadi. Jacqueline Novogratz (Acumen Fund) misoli ilhomlantiruvchi: qashshoqlikka qarshi kurashda qiyinchiliklarga qaramay, global loyihalarni rivojlantirdi va millionlab odamlarga yordam berdi. Rivojlantirish usullari stressni boshqarish texnikalari (mindfulness), muvaffaqiyatsizlikdan o'rganish jurnallarini yuritish, sport va psixologik maslahatlar bo'lib, bu orqali tiklanish qobiliyatini oshirish mumkin.

O'z-o'ziga ishonch va ichki nazorat (Self-Efficacy va Internal Locus of Control) Bandura nazariyasiga ko'ra, self-efficacy o'z qobiliyatlariga ishonchni, ichki nazorat esa natijalarni o'z qo'lida ko'rishni bildiradi. Bu xususiyatlar xaydovchilarni risklarni hisobga olgan holda qabul qilishga undaydi va ijtimoiy mas'uliyatni oshiradi,

tadqiqotlar bo'yicha, bu xususiyatlar muvaffaqiyatsizlikdan keyin tiklanishni 146 respondentda tasdiqlagan. Ijtimoiy-psixologik ahamiyati jamiyatda rahbarlik qilishni kuchaytirish va ijtimoiy loyihalarni boshlash motivatsiyasini berishda namoyon bo'ladi. Oprah Winfrey misoli: o'z media imperiyasini qurib, ijtimoiy masalalar (ta'lim va ayollar huquqlari) uchun o'ziga ishonch asosida faoliyat yuritdi. Rivojlantirish uchun maqsadga erishish mashqlari, muvaffaqiyat hikoyalarini o'rganish, ko'rsatkichlarni kuzatish va kichik g'alabalarni nishonlash tavsiya etiladi.

Muvaffaqiyatga erishish ehtiyoji (Need for Achievement) McClelland nazariyasiga asosan, bu xususiyat shaxsiy va jamiyat uchun muhim maqsadlarga erishish istagini ifodalaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, mas'uliyatli xaydovchining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari – bu shaxsiy intizom, sabr-toqat, stressga bardoshlilik, ijtimoiy me'yorlarga rioya qilish va xavfsizlikni ustuvor qadriyat sifatida qabul qilishdir.

Xaydovchilarni tayyorlash dasturlariga psixologik mashg'ulotlar kiritilishi lozim.

Yo'l harakati qoidalarini buzgan xaydovchilar uchun psixologik trening va qayta o'qitish tizimini joriy etish.

Ommaviy axborot vositalari orqali mas'uliyatli xaydovchi obrazini targ'ib qilish.

Yosh xaydovchilar uchun maxsus psixologik moslashuv kurslarini tashkil etish.

Adabiyotlar:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург: Питер, 2003. – 720 с.
2. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Москва: Академия, 2004. – 304 с.
3. Жумабоев Қ., Носирова М. Yo'l harakati xavfsizligi psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2015. – 220 b.
4. Zimbardo, P., & Gerrig, R. Psychology and Life. – Boston: Allyn & Bacon, 2002. – 720 p.
5. Reason, J., Manstead, A., Stradling, S., Baxter, J., & Campbell, K. Errors and violations on the roads: A real distinction? *Journal of Applied Psychology*, 1990, 71(2), pp. 309–313.
6. Fuller, R. Towards a general theory of driver behaviour. *Accident Analysis & Prevention*, 2005, 37(3), pp. 461–472.
7. Elander, J., West, R., & French, D. Behavioral correlates of individual differences in road-traffic crash risk: An examination of methods and findings. *Psychological Bulletin*, 1993, 113(2), pp. 279–294.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. “Yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash konsepsiyasi” – Toshkent, 2018.
9. Karimov A., Saidov Sh. Transport psixologiyasi va xavfsizlik madaniyati. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 180 b.